

توسل به زور در باز پس‌گیری اراضی اشغالی قره‌باغ، با تأکید بر دعوای

ارمنستان علیه آذربایجان (۲۰۲۱-۲۰۲۵)

مهدی پیرقلی^۱

چکیده

پس از اشغال ۲۹ ساله قره‌باغ توسط دولت ارمنستان که با بی‌توجهی به قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد در ۱۹۹۳ انجام یافته، در ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰ جمهوری آذربایجان در یک اقدام نظامی همه‌گیر مناطقی از قره‌باغ را تحت تصرف خود درآورده که بعد از ۴۴ روز نبرد سنگین، در ۹ نوامبر ۲۰۲۰ با وساطت فدراسیون روسیه توافق آتش بس سه‌جانبه (ناگورنو-قره‌باغ) به امضای طرفین مناقشه رسید. متعاقب آتش بس ۹ نوامبر ۲۰۲۰ و عقب‌نشینی نیروهای ارمنستان از برخی شهرهای قره‌باغ؛ وقایعی در این مناطق علیه ارامنه رخ می‌دهد که دولت ارمنستان در ۱۶ سپتامبر ۲۰۲۱ دادخواستی علیه دولت آذربایجان با عنوان نقض تعهدات «کنوانسیون محو همه اشکال تبعیض نژادی» با ذکر خواسته‌هایی به دیوان بین‌المللی دادگستری تقدیم و درخواست صدور دستورات موقت می‌کند، که دولت آذربایجان نیز در ۲۳ سپتامبر ۲۰۲۱ دعوای تقابل علیه ارمنستان با همین موضوع طرح می‌کند. در این مقاله با روش توصیفی تحلیلی به بررسی مشروعیت توسل به زور در باز پس‌گیری اراضی اشغالی قره‌باغ، با تأکید بر دعوای ارمنستان علیه آذربایجان پرداخته که پس از مطالعات کافی به این نتیجه دست یافتیم با توجه به اصل بنیادین حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی و اصل منع توسل به زور که دولت‌ها را از هرگونه تهدید علیه تمامیت ارضی و استقلال سیاسی دولت دیگر منع می‌کند؛ و همچنین تصمیم دیوان بین‌المللی دادگستری در این قضیه، لذا توسل به زور تحت هر شرایطی نامشروع می‌باشد.

کلیدواژگان

توسل به زور - اراضی اشغالی - قره‌باغ - دعوای ارمنستان علیه آذربایجان - تهدید صلح و امنیت بین‌المللی

^۱ - دانشجوی دکترای حقوق بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب. m.pirgholi@iau.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۹/۲۹ نوع مقاله: پژوهشی (۲۴-۵).

— مقدمه —

قره باغ منطقه ای تحت ادعای جمهوری آذربایجان به مساحت ۴۳۸۸ کیلومتر مربع است که تنها از طریق دالان لاجین با ارمنستان ارتباط دارد. این منطقه در زمان اتحاد جماهیر شوروی، جمهوری خود مختار در قلمرو جمهوری سوسیالیستی آذربایجان بود. تا اینکه پس از ایجاد فضای باز سیاسی در اتحاد جماهیر شوروی، شورای عالی قره باغ در سال ۱۹۸۸ در تصمیمی بدون حضور اعضای آذری، خواهان الحاق این منطقه به ارمنستان شد. که این موضوع بلافاصله با پذیرش شورای عالی وقت ارمنستان مواجه و همین موضوع منجر به بروز درگیری های پراکنده میان آذری ها و ارمنه در ارمنستان و جمهوری آذربایجان و مداخله مسکو شد. با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی این درگیری های پراکنده به یک جنگ تمام عیار میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان تبدیل شد که بر اثر آن علاوه بر قره باغ که ۵/۱ درصد از خاک جمهوری آذربایجان را تشکیل می دهد، هفت شهرستان دیگر جمهوری آذربایجان در خارج از قره باغ نیز به تصرف ارمنستان درآمد و در مجموع ۲۰ درصد از خاک جمهوری آذربایجان اشغال و در نتیجه این مناقشه، حدود ۳۵ هزار آذری کشته و حدود یک میلیون نفر نیز آواره شدند (حجت زاده و کاظمی، ۱۳۹۴: ۲).

ارمنستان و آذربایجان، هر دو جمهوری های اتحاد جماهیر شوروی سابق بودند که به ترتیب در ۲۱ سپتامبر ۱۹۹۱ و ۱۸ اکتبر ۱۹۹۱ اعلام استقلال کردند. همانگونه که ذکر شد در اتحاد جماهیر شوروی، منطقه قره باغ کوهستانی یک موجودیت خودمختار بود که اکثریت جمعیت قومی ارمنی را در خود جای داده بود. اما همین منطقه خود مختار قره باغ مورد مناقشه جمهوری آذربایجان و ارمنستان واقع شد که منجر به مخاصمه مسلحانه گردید. لازم به ذکر است که شورای امنیت سازمان ملل متحد از آغاز مخاصمه اولیه تا برقراری آتش بس در ماه مه ۱۹۹۴، چهار قطعنامه صادر که در آخرین قطعنامه به شماره ۸۸۴ مورخ ۱۲ نوامبر ۱۹۹۳ از دولت ارمنستان خواسته می شود در طی یک جدول زمان بندی به اشغال قره باغ پایان و به تمامیت سرزمینی جمهوری آذربایجان احترام بگذارد. همچنین بر مصونیت مرزهای بین المللی و غیرقابل پذیرش بودن استفاده از زور برای دستیابی به قلمرو تأکید می کند (Bagheri, 2015: 153). که دولت آذربایجان در دعوای ارمنستان علیه خود در سال ۲۰۲۱ به دیوان

بین‌المللی دادگستری اعلام می‌کند علت اقدام نظامی علیه ارمنستان در ۷ سپتامبر ۲۰۲۰، عدم التزام این دولت به قطعنامه‌های شورای امنیت بود.^۱

در این مقاله با هدف بررسی توسل به زور در باز پس‌گیری اراضی اشغالی قره‌باغ، با تأکید بر دعوی ارمنستان علیه آذربایجان (۲۰۲۱-۲۰۲۵) و با روش توصیفی تحلیل، ابتدا به شرح قضیه پیش‌آمده پرداخته و سپس اقدامات قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری و ابعاد حقوقی توسل به زور برای بازپس‌گیری اراضی اشغالی قره‌باغ را مورد بررسی و در نهایت به تحلیل این قضیه پرداخته ایم.

۱- اقدام نظامی آذربایجان در منطقه قره‌باغ

در ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰ جمهوری آذربایجان طی اقدام نظامی همه‌گیر به مقرهای ارمنستان در منطقه قره‌باغ حمله که بعد از ۴۴ روز مخاصمه مسلحانه سنگین موفق شد بخش زیادی از اراضی اشغالی را تصرف کند. اما در ۹ نوامبر ۲۰۲۰ با وساطت فدراسیون روسیه یک بیانیه آتش‌بس سه‌جانبه (ناگورنو-قره‌باغ) اعلام و توافق صلح امضا که آذربایجانی‌ها آن را پیروزی بزرگ و ارمنی‌ها آن را تحقیر ملی نامیدند (محمود اوغلی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۰). از جمله مفاد آتش‌بس، عقب‌نشینی نیروهای مسلح ارمنستان از سه شهر کلبجر، آغ‌دام و لاجین بود. هرچند مقرر شد برای تأمین صلح در دالان لاجین؛ ۲ هزار نفر از نیروهای حافظ صلح روسیه به مدت ۵ سال در آن منطقه مستقر (پریزاد و شهیدی، ۱۴۰۱: ۱۹۳) که همان توافقات منجر به واکنش‌های بین‌المللی؛ از جمله ایران نیز شده است.^۲

۲- مفاد آتش‌بس و چشم‌انداز آن

در خلال این بحران با میانجیگری روسیه توافق آتش‌بسی در ۹ نوامبر ۲۰۲۰ منعقد شد بر اساس مفاد این توافقنامه مقرر شد: الف) توقف همه عملیات‌های نظامی در قره‌باغ و خروج مرحله‌ای ارتش ارمنستان از اراضی قره‌باغ کوهستانی، کلبجر، لاجین و آغ‌دم. ب) استقرار نیروهای حافظ صلح روسی در منطقه قره‌باغ کوهستانی به استثنای مناطق تحت کنترل جمهوری آذربایجان؛ پ) ایجاد گذرگاه

¹ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 369-370, (23). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

² - <https://www.ipis.ir/portal/newsview/622351>

امنیتی توسط پلیس مرزی روسیه به دستور ارمنستان برای تضمین امنیت ترانزیتی بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان و ت) تردد شهروندان ارمنی و محموله‌ها از منطقه قره باغ به جمهوری ارمنستان از طریق گذرگاه لاپچین. در چارچوب این توافق نامه جمهوری آذربایجان نه تنها از فازولی، جابریل، زنگیلان و کوباتلی را از اشغال آزاد کرد بلکه باعث شد ارمنستان موافقت کند که از شهرهای آگدام، لاپچین و کلباجار خارج شود و یک برنامه عقب نشینی بر این اساس مشخص شد؛ بنابراین جمهوری آذربایجان هفت منطقه را جدا از ناگورنو قره باغ از اشغال آزاد کرد و موفق شد برخی از سرزمین‌هایی را که در اولین درگیری از طریق جنگ و دیپلماسی از دست داده بود پس بگیرد. اگرچه در ابتدا پس از پایان جنگ ۱۹۹۴ ارمنی‌ها ۷ منطقه مجاور قره باغ کوهستانی را در جریان مذاکرات به عنوان یک ابزار معامله می‌دیدند و آماده امتیاز دادن به جمهوری آذربایجان بودند، بعدها هرگونه سازش با جمهوری آذربایجان به عنوان خیانت به ارمنستان تلقی می‌شد (بصیرنیا و صباغ زاده، ۱۴۰۲: ۱۰۴). در موافقت نامه ۱۰ ماده‌ای آتش بس قره باغ که در ۱۰ نوامبر ۲۰۲۰ به امضای رهبران سه کشور ارمنستان، جمهوری آذربایجان و روسیه رسید هیچ‌گونه اشاره‌ای به آینده وضعیت حقوقی منطقه ناگورنو، قره باغ یا مکانیسم‌های اجرایی آن نشد. این موضوع تنها فصل مشترک مخالفان آتش بس در جمهوری آذربایجان و ارمنستان محسوب می‌شد و هر دو طرف این انتقاد را متوجه الهام علی‌اف و نیکول پاشینیان کردند که با وجود یک جنگ شش هفته‌ای فراگیر توافقنامه آتش بس در رابطه با مهمترین موضوع مناقشه قره باغ یعنی آینده وضعیت حقوقی این منطقه سکوت کرده است. پس از توافق وضعیت منطقه قره باغ از سطح مناطق آبخازیا و اوستیای جنوبی پایین تر بوده و تنها سه منطقه آبخازیا، اوستیای جنوبی و ترانس دنیستر مولداوی که خود فاقد شناسایی بین‌المللی هستند موجودیت منطقه قره باغ به عنوان یک کشور مستقل به تعبیر ارمنه جمهوری آرتساخ را به رسمیت شناختند و حتی دولت ارمنستان نیز طی سه دهه گذشته از شناسایی استقلال منطقه قره باغ خودداری کرده است بنابراین تغییرات ژئوپلیتیک ناشی از مناقشه دوم قره باغ تأثیرات قابل توجهی بر منطقه‌ی مورد مناقشه منجمد ناگورنو قره باغ داشته است (همان منبع، ۱۴۰۲: ۱۰۵).

۳- شکایت ارمنستان از آذربایجان به دیوان بین‌المللی دادگستری

متعاقب آتش بس ۹ نوامبر ۲۰۲۰ و عقب نشینی نیروهای ارمنستان از برخی شهرهای قره باغ؛ وقایعی در مناطق قره باغ علیه ارامنه رخ می دهد که دولت ارمنستان در ۱۶ سپتامبر ۲۰۲۱ دادخواستی علیه دولت آذربایجان با عنوان نقض تعهدات «کنوانسیون محو همه اشکال تبعیض نژادی» با خواسته هایی تسلیم دیوان بین‌المللی دادگستری می کند^۱ که اولین قرار موقت آن در ۷ دسامبر ۲۰۲۱ صادر می شود.^۲

نظر به اینکه دولت ارمنستان و دولت آذربایجان، هر دو عضو «کنوانسیون محو همه اشکال تبعیض نژادی» می باشند؛ که دولت ارمنستان در مورخ ۲۳ ژوئن ۱۹۹۳ به CERD پیوسته و دولت آذربایجان در تاریخ ۱۶ اوت ۱۹۹۶ و هیچ یک از طرفین نسبت به ماده ۲۲ یا هر مقرر دیگر از CERD شرطی قائل نشده‌اند.^۳ دولت ارمنستان در دادخواست خود به دنبال ایجاد صلاحیت دادگاه بر اساس بند یک از ماده ۳۶ اساسنامه دیوان و ماده ۲۲ «کنوانسیون محو همه اشکال تبعیض نژادی (CERD)» بوده است^۴ و مدعی است آذربایجان مواد ۲، ۳، ۴، ۵، ۶ و ۷ CERD را نقض کرده است.^۵ ماده ۲۲ CERD تاکید می کند «اختلافات بین دو یا چند دولت عاقد راجع به تفسیر و یا اجرای قرارداد حاضر که از طریق مذاکره یا از طریق دیگر مصرح در این قرارداد حل و فصل نشود بنا به درخواست هر

¹ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 362, (1). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

² - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 361-394, (1-98). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

³ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 368, (18). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

⁴ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 364-368, (3,14,16). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

⁵ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 363, (2). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

یک از طرفین اختلاف به دادگاه بین‌المللی دادگستری ارجاع خواهد شد تا راجع به آن رأی دهد مشروط بر این که طرفین اختلاف در مورد راه حل دیگری توافق نکرده باشند^۱».

دیوان در بررسی صلاحیت خود اظهار می‌دارد «دادگاه تنها در صورتی می‌تواند تدابیر موقت را اعلام کند که مقررات مورد استناد شاکی به طور ظاهری مبنایی برای صلاحیت آن فراهم کند، اما نیازی نیست که به طور قطعی اطمینان حاصل کند که در مورد ماهیت پرونده صلاحیت دارد (به عنوان مثال، درخواست برای کنوانسیون پیشگیری و مجازات جرم نسل‌کشی قضیه گامبیا علیه میانمار)^۲».

دیوان برای احراز صلاحیت خود طبق ماده ۲۲ اعلام می‌کند «ماده ۲۲ CERD صلاحیت دادگاه را مشروط به وجود اختلافی مرتبط با تفسیر یا اجرای کنوانسیون می‌کند. طبق رویه قضایی established دادگاه، یک اختلاف «عدم توافق درباره یک نکته قانونی یا واقعی، تضاد دیدگاه‌های قانونی یا منافع» بین طرفین است. برای وجود یک اختلاف باید نشان داده شود که ادعای یک طرف به طور مثبت توسط طرف دیگر رد شده است. دو طرف باید «دیدگاه‌های کاملاً متضاد درباره سوال انجام یا عدم انجام برخی تعهدات بین‌المللی داشته باشند»^۳».

که در این راستا دولت ارمنستان ادعا می‌کند «اختلافی با دولت آذربایجان درباره تفسیر و اجرای CERD وجود دارد، همانطور که طی مکاتبات بین طرفین نشان داده شده است. طبق ادعای ارمنستان، اختلاف دیرینه‌ای در زمینه تبعیض نژادی وجود داشته است که توسط آذربایجان علیه افراد با ملیت یا نژاد ارمنی صورت گرفته است. به ویژه، ارمنستان ادعا می‌کند که «سیاست دولتی نفرت علیه ارامنه» توسط مقامات آذربایجانی منجر به تبعیض سیستماتیک علیه این افراد در آذربایجان شده است. دولت ارمنستان اظهار می‌دارد که آذربایجان نقض‌های جدی تعهدات ناشی از CERD را طی درگیری ۲۰۲۰ مرتکب شده و پس از پایان خصومت‌ها نیز به این کار ادامه داده تا سیاست «پاکسازی قومی» خود را

^۱ - <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>

^۲ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 367, (15). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

^۳ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 368, (19). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

برای رهایی «آذربایجان و قره‌باغ کوهستانی از ارامنه و نفوذ ارمنی» پیش برد. طبق ادعای ارمنستان، نقض‌هایی که توسط آذربایجان صورت گرفته متوجه افراد با ملیت یا نژاد ارمنی است.^۱ که دولت آذربایجان در مقابل ادعا می‌کند هیچ اختلافی در مورد تفسیر یا اجرای CERD بین طرفین وجود ندارد و متعهد به رعایت کامل ارزش‌های تحت حمایت این کنوانسیون است.^۲

دولت ارمنستان در دعوای خود علیه آذربایجان؛ ۲ خواسته اصلی دارد که در خواسته اول از دیوان بین‌المللی دادگستری می‌خواهد «مسئولیت بین‌المللی دولت آذربایجان در خصوص نقض مواد ۲، ۳، ۴، ۵، ۶ و ۷ کنوانسیون CERD احراز کند». و در خواسته دوم از دیوان می‌خواهد «در نتیجه مسئولیت بین‌المللی آذربایجان در خصوص نقض مواد ۲، ۳، ۴، ۵، ۶ و ۷ کنوانسیون CERD باید در چهار محور اقدامات لازم و فوری را انجام دهد»^۳ از جمله آذربایجان باید:

«A» فوراً هرگونه عمل نادرست بین‌المللی جاری خود را متوقف کرده و به طور کامل به تعهدات خود تحت مواد ۲، ۳، ۴، ۵، ۶ و ۷ کنوانسیون CERD پایبند باشد، از جمله با:

- خودداری از انجام پاکسازی قومی علیه ارامنه؛ خودداری از ستایش، پاداش یا توجیه اعمال نژادپرستی علیه ارامنه، از جمله زندانیان جنگی ارمنی، گروگان‌ها و سایر افراد بازداشت‌شده؛ خودداری از شرکت یا تحمل سخنرانی‌های نفرت‌آمیز علیه ارامنه، از جمله در مواد آموزشی؛ خودداری از سرکوب زبان ارمنی، تخریب میراث فرهنگی ارمنی یا حذف وجود تاریخی فرهنگ ارمنی یا محدود کردن دسترسی و بهره‌مندی ارامنه از آن؛ مجازات تمامی اعمال تبعیض نژادی، چه عمومی و چه خصوصی، علیه ارامنه، از جمله اقداماتی که توسط مقامات عمومی انجام می‌شود؛ اطمینان از اینکه حقوق ارامنه، از جمله زندانیان جنگی ارمنی، گروگان‌ها و سایر افراد بازداشت‌شده به صورت برابر رعایت شود؛ تصویب قوانین

¹ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 369, (21). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

² - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 369, (23). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

³ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 363-364, (2). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

لازم برای رعایت تعهدات خود تج کنوانسیون CERD؛ ارائه رفتار برابر به ارامنه در برابر دادگاه‌ها و دیگر نهادهای administering justice و ارائه حمایت و جبران مؤثر علیه اعمال تبعیض نژادی؛ خودداری از ممانعت در ثبت و فعالیت سازمان‌های غیردولتی و دستگیری، بازداشت و محکوم کردن فعالان حقوق بشر یا دیگر افرادی که برای آشتی با ارمنستان و ارامنه تلاش می‌کنند؛ اتخاذ تدابیر مؤثر به منظور مقابله با پیش‌داوری‌ها علیه ارامنه و تدابیر ویژه برای تأمین پیشرفت مناسب آن‌ها.

«B» جبران خسارت ناشی از هرگونه عمل نادرست بین‌المللی، از جمله:

اجازه به بازگشت، بازگشت ایمن و با کرامت ارامنه آواره به خانه‌هایشان و بازگرداندن یا ترمیم هرگونه ساختمان‌ها و مکان‌های فرهنگی و مذهبی ارمنی؛

ارائه اشکال اضافی جبران خسارت برای هرگونه آسیب، ضرر یا صدمه‌ای که توسط ارامنه متحمل شده است که قابل جبران کامل با بازگشت نیست، از جمله با ارائه غرامت به ارامنه آواره تا زمانی که برای آن‌ها ایمن شود که به خانه‌هایشان بازگردند.

«C» اعتراف به نقض‌های خود نسبت به CERD و ارائه عذرخواهی به ارمنستان و قربانیان تبعیض نژادی آذربایجان.

«D» ارائه تضمین‌ها و ضمانت‌هایی برای عدم تکرار نقض‌های تعهدات خود تحت مواد ۲، ۳، ۴، ۵، ۶ و CERD ۷.

همچنین؛ دولت ارمنستان با اشاره به ماده ۴۱ از اساسنامه و مواد ۷۳، ۷۴ و ۷۵ از آیین دادرسی دیوان اقدامات فوری و موقتی دولت آذربایجان را که در ذیل اشاره می‌کنیم، از دیوان خواسته است.^۱

- آذربایجان باید فوراً تمام اسیران جنگی، گروگان‌ها و دیگر بازداشت‌شدگان ارمنی در اختیار خود را که در طول درگیری‌های مسلحانه سپتامبر تا نوامبر ۲۰۲۰ یا پس از آن به اسارت درآمده‌اند، آزاد کند؛

¹ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 364, (3,4,5). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

- تا زمان آزادی آن‌ها، آذربایجان باید با تمام اسیران جنگی، گروگان‌ها و دیگر بازداشت‌شدگان ارمنی در اختیار خود طبق تعهداتش تحت CERD رفتار کند، از جمله با احترام به حق امنیت شخصی و حفاظت دولت از آن‌ها در برابر هرگونه آسیب جسمی و اجازه ارزیابی‌های پزشکی و روانشناختی مستقل برای این منظور؛

- آذربایجان باید از ترویج نفرت نسبت به مردم ارمنی با قومیت یا ملیت خاص خود خودداری کند، از جمله با بستن یا تعلیق فعالیت‌های پارک جوایز نظامی؛

- آذربایجان باید حق دسترسی و لذت بردن از میراث تاریخی، فرهنگی و مذهبی ارمنی را حفاظت کند، و مانع محدودت کلیساها، کاتدرال‌ها، مکان‌های عبادت، بناهای یادبود، نشانه‌ها، قبرستان‌ها و دیگر ساختمان‌ها و آثار، با قطع یا جلوگیری از تخریب، ویرانی یا تغییر آن‌ها شده و اجازه بازدید ارمنی‌ها از مکان‌های عبادت را بدهد؛

- آذربایجان باید تسهیل کند و از ایجاد هرگونه مانع بر سر تلاش‌های حفاظت و نگهداری میراث تاریخی، فرهنگی و مذهبی ارمنی خودداری کند؛

- آذربایجان باید اقداماتی مؤثر برای جلوگیری از تخریب شواهد مرتبط با ادعاهای اعمال در چارچوب CERD اتخاذ کند؛

- آذربایجان نباید هیچ اقدامی انجام دهد و باید اطمینان حاصل کند که هیچ اقدامی انجام نمی‌شود که ممکن است اختلاف موجود را که موضوع درخواست است تشدید یا گسترش دهد یا حل آن را دشوارتر کند؛

- آذربایجان باید گزارشی به دادگاه درباره تمام اقداماتی که برای اجرای دستور تعیین تدابیر موقت انجام داده است ارائه دهد، حداکثر تا سه ماه پس از صدور آن و سپس هر شش ماه یک بار به دادگاه گزارش دهد.

دیوان از پاراگراف ۶۲ تا ۶۷ به ارتباط خواسته ارمنستان و اقدامات موقت می‌پردازد و ارتباط آن را احراز می‌کند. اما از دیدگاه دیوان با توجه به اینکه برای صدور دستور موقت باید عنصر فوریت نیز احراز شود اقدام به بررسی فوریت خطر برای ارمنه را مورد بررسی قرار می‌دهد.^۱

لذا دیوان در پاراگراف ۸۸ عنصر فوریت خطر را نیز احراز^۲ و در پاراگراف ۸۹ اعلام می‌کند که تمامی شرایط برای صدور دستور موقت مهیا می‌باشد.^۳ لذا در پاراگراف ۹۶ اعلام می‌کند «دستورهای مربوط به تدابیر موقت طبق ماده ۴۱ اساسنامه اثر الزام‌آور دارند»^۴. و در پاراگراف ۹۸ اقدام به صدور قرار موقت به شرح ذیل می‌کند:^۵

الف) با ۱۴ رای موافق در برابر یک رای مخالف تصمیم می‌گیرد «جمهوری آذربایجان، طبق تعهدات خود تحت کنوانسیون بین‌المللی حذف تمام اشکال تبعیض نژادی، از خشونت و آسیب بدنی تمام افرادی که در ارتباط با درگیری ۲۰۲۰ دستگیر شده‌اند و در بازداشت باقی مانده‌اند، محافظت کرده و امنیت و برابری آن‌ها را در برابر قانون تضمین کند».

ب) به اتفاق آرا تصمیم می‌گیرد «جمهوری آذربایجان، طبق تعهدات خود تحت کنوانسیون بین‌المللی حذف تمام اشکال تبعیض نژادی، تمام تدابیر لازم را برای جلوگیری از تحریک و ترویج نفرت نژادی و تبعیض، از جمله توسط مقامات و نهادهای عمومی خود اتخاذ کند که هدف آن افراد با ملیت یا نژاد ارمنی باشد».

¹ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 383-385, (62, 63, 64, 65, 66, 67). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

² - In light of the considerations set out above, the Court concludes that the alleged disregard of the rights deemed plausible by the Court (see paragraphs 59 to 61 above) may entail irreparable prejudice to those rights and that there is urgency, in the sense that there is a real and imminent risk that such prejudice will be caused before the Court makes a final decision in the case.

³ - The Court concludes from all of the above considerations that the conditions required by its Statute for it to indicate provisional measures are met. It is therefore necessary, pending its final decision, for the Court to indicate certain measures in order to protect the rights claimed by Armenia, as identified above (see paragraphs 59 to 61).

⁴ - The Court reaffirms that its “orders on provisional measures under Article 41 [of the Statute] have binding effect” (LaGrand (Germany v. United States of America), Judgment, I.C.J. Reports 2001, p. 506, para. 109) and thus create international legal obligations for any party to whom the provisional measures are addressed.

⁵ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 392-393, (98). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

ب) با ۱۳ رای موافق در برابر ۲ رای مخالف تصمیم می‌گیرد «جمهوری آذربایجان، طبق تعهدات خود تحت کنوانسیون بین‌المللی حذف تمام اشکال تبعیض نژادی، تمام تدابیر لازم را برای جلوگیری و مجازات اعمال خرابکاری و بی‌احترامی به میراث فرهنگی ارمنی اتخاذ کند که فقط شامل محدودیت کلیساها و سایر مکان‌های عبادت، بناها، نشانه‌ها، قبرستان‌ها و آثار باستانی نباشد».

ت) به اتفاق آرا تصمیم می‌گیرد «هر دو طرف باید از هر اقدامی که ممکن است اختلاف را تشدید یا گسترش دهد یا حل آن را دشوارتر کند خودداری کنند».

پس از ثبت دادخواست ارمنستان علیه آذربایجان در ۱۶ سپتامبر ۲۰۲۱؛ دولت آذربایجان نیز در ۲۳ سپتامبر ۲۰۲۱ دعوی تقابل علیه ارمنستان مطرح و درخواست صدور دستورات موقتی می‌کند که اتفاقاً رای این دعوا نیز در ۷ دسامبر ۲۰۲۱ صادر و دستورات موقتی نسبت به ارمنستان اعلام می‌شود.^۱ سپس حدود ۱۲ قرار و ۲ رای قضایی علیه همدیگر در دیوان صادر که به شرح ذیل فقط قرارها و رای قضایی دیوان علیه آذربایجان بررسی می‌شود.

قرار ۲۱ ژانویه ۲۰۲۲ (ARMENIA v. AZERBAIJAN)^۲؛ قرار ۱۲ اکتبر ۲۰۲۲ (ARMENIA v. AZERBAIJAN)^۳؛ قرار ۲۲ فوریه ۲۰۲۳ (AZERBAIJAN v. ARMENIA)^۴؛ قرار ۲۵ آوریل ۲۰۲۳ (AZERBAIJAN v. ARMENIA)^۵؛ قرار ۶ جولای ۲۰۲۳ (ARMENIA v. AZERBAIJAN)^۶؛

^۱ - Azerbaijan v. Armenia, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.181, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 404-431, (1-76). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/181/181-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

^۲ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 21 January 2022, I.C.J. Reports, p. 3-4. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20220121-ord-01-00-en.pdf>

^۳ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 12 October 2022, I.C.J. Reports, p. 578-584 (1-23). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20221012-ord-01-00-en.pdf>

^۴ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 22 February 2023, I.C.J. Reports, p. 14-30 (1-67). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20230222-ord-01-00-en.pdf>

^۵ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 25 avril 2023, I.C.J. Reports, p. 342-343. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20230425-ord-01-00-en.pdf>

^۶ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 6 July 2023, I.C.J. Reports, p. 403-411 (1-33). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20230706-ord-01-00-en.pdf>

قرار ۱۷ نوامبر ۲۰۲۳ (ARMENIA v. AZERBAIJAN)^۱؛ رای قضایی (جامنت) ۱۲ نوامبر ۲۰۲۴ (ARMENIA v. AZERBAIJAN)^۲ مبنی بر رد اعتراضات دولت آذربایجان به صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری؛ قرار ۱۲ نوامبر ۲۰۲۴ (ARMENIA v. AZERBAIJAN)^۳ آخرین قرار صادره و وضعیت پرونده ارمنستان علیه آذربایجان است که دیوان با احراز صلاحیت رسیدگی خود بر این دعوا، مهلت مقرر برای تقدیم لویح و رسیدگی را محفوظ داشته است.

۴- اصل سرزمینی و منع تعرض به تمامیت سرزمینی

اصل تمامیت ارضی کشورها یکی از قواعد آمره حقوق بین‌الملل می‌باشد که همه دولت‌ها به رعایت آن ملزم هستند بسیاری از اسناد بین‌المللی و همچنین رویه دیوان بین‌المللی دادگستری بر حمایت از تمامیت ارضی کشورها تأکید می‌کنند. اهمیت اصل تمامیت ارضی در حقوق بین‌الملل تا بدانجا می‌رسد که هرگونه اقدام علیه آن به استناد هیچ‌اصلی مشروعیت نداشته و این اصل به طور عام در حقوق بین‌الملل پذیرفته شده است (حجت زاده و کاظمی، ۱۳۹۴: ۱۶).

اصل تمامیت ارضی در حقوق بین‌الملل اصلی است که در پهنه‌ی بین‌المللی خواهان احترام به سرزمین یا قلمرو کشورهای دیگر است. این اصل بیانگر اینست که سرزمین یک کشور هیچگاه نباید مورد تجاوز، تهاجم یا تجزیه غیرقانونی قرار گیرد. اصل تمامیت ارضی به این معناست که قلمرو کشور بصورت یک کل مصون و تجزیه ناپذیر است و نمی‌تواند با توسل به زور از خارج دگرگون یا تجزیه شود. بند ۴ از ماده ۲ منشور ملل متحد تأکید دارد: همه اعضا در مناسبات بین‌المللی خود از هرگونه تهدید یا بکارگیری زور علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی یک کشور به نحوی با اهداف سازمان ملل متحد

¹ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 17 novembre 2023, I.C.J. Reports, p. 619-641 (1-74). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20231117-ord-01-00-en.pdf>

² - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, JUDGMENT of 12 November 2024, I.C.J. Reports, p. 1-32 (1-105). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20241112-jud-01-00-en.pdf>

³ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 12 November 2024, I.C.J. Reports, p. 1-2. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20241112-ord-01-00-en.pdf>

مغایرت دارد، خودداری کنند. در واقع هرگونه فشار نظامی، اقتصادی، سیاسی و غیره علیه تمامیت ارضی یک دولت مجاز نمی باشد (اسدی و هماران، ۱۴۰۱: ۱۰۰).

قلمرو یک کشور هیچگاه نباید مورد اشغال نظامی قرار گیرد. هر تسلطی بر یک سرزمین یا اشغال آن که نتیجه ی کاربرد زور یا یا تهدید به آن باشد، غیر قانونی است. اما نکته ای که وجود دارد آن است که تغییر سرزمین بر اساس توافق دولت ها یا بر اساس حق تعیین سرنوشت مردم در برخی موارد قانونی محسوب می شود. بر اساس حقوق بین الملل، اگر حق مردم پایمال شود، مردم حق دارند سرنوشت خود را به دست خویش بگیرند. مردم می توانند در نتیجه ی اجرای حق تعیین سرنوشت در یک سرزمین دولت جداگانه تشکیل دهند، یا به دولت دیگر بپیوندند، یا همچنان ممکن است از یک دولت واحد، چندین دولت مستقل دیگر در همان سرزمین پدید آورند. اگرچه ادعای آذربایجان بر حفظ تمامیت ارضی خود درست و بجا می باشد، اما نباید منکر آن شد که مردم قره باغ تا حدودی تمایل به جدایی طلبی و برگزاری انتخابات جدایی طلبی پیشین هستند و در مواردی هم سازمان ملل مانند برخی موارد اتفاق افتاده در کوزوو اقدامات جدایی طلبانه کوزوو را مخالف حقوق بین المللی نپنداشته و اعلام نکرده است. اما در خصوص قره باغ تا کنون این قبیل حرکت ها و انتخابات های جدایی طلبانه را به رسمیت نشناخته است اما بر احترام به حقوق انسانی و حق تعیین سرنوشت مردم قره باغ تاکید دارد (اسدی و همکاران: ۱۰۱). در واقع ممنوعیت تجاوز به خاطر این است که دولت ها نمی توانند به زور قلمروهایی را که دلیل معتبری بر توسل به زور ندارند، ضمیمه سرزمین خود کنند (Tom & Felipe, 2021: 693).

۵- تحلیل حقوقی

در نظام حقوقی بین المللی فعلی (از سال ۱۹۴۵ تا کنون)؛ با توجه به اصل بنیادین حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات بین المللی مندرج در بند ۳ از ماده ۲ منشور ملل متحد و اصل منع توسل به زور و ممنوعیت جنگ در بند ۴ از ماده ۲ منشور که دولت ها را از هرگونه تهدید علیه تمامیت ارضی و استقلال سیاسی دولت دیگر منع می کند؛ در نتیجه توسل به زور تحت هر شرایطی نامشروع بوده و صرفاً طبق ماده ۵۱ منشور ملل متحد در صورت وقوع حمله مسلحانه علیه تمامیت ارضی یک کشور؛ تا

زمان ورود شورای امنیت و برای کاهش خسارت آن‌هم با لحاظ شرایط ضرورت و تناسب، دفاع از خود مشروعیت دارد.

در نتیجه اشغال نظامی تمام یا بخشی از قلمرو سرزمینی یا مناطق خود مختار با توسل به زور نیز ممنوع بوده و در همین راستا طبق بند ۱۰ از اصول حاکم بر روابط دوستانه و همکاری میان کشورها ۱۹۷۰ «هیچگونه تصرفی ناشی از اشغال نظامی، به رسمیت شناخته نخواهد شد». اما سوال اصلی مقاله، ناظر به بررسی ماهیت و تکالیف شرایطی است که دولتی در زمان گذشته با استفاده از زور، مناطقی را تحت اشغال نظامی و حکمرانی خود درآورده و پس از سپری شدن مدتی طولانی، دولت معارض یا مالک برای بازپس‌گیری آن مناطق دست به جنگ نظامی بزند (همچون جنگ دوم قره باغ در سال ۲۰۲۰ که دولت آذربایجان برای بازپس‌گیری مناطق اشغالی توسط دولت ارمنستان دست به اقدام نظامی زده و موضوع در دستور کار دیوان بین‌المللی دادگستری قرار گرفته است). که برای پاسخ به این سوال باید دو جنبه مورد بررسی قرار گیرد.

الف) مشروعیت توسل به زور برای بازپس‌گیری؛

ب) تکالیف دولت اشغالگر و دولت بازپس‌گیرنده از طریق جنگ؛

- در خصوص شق الف (مشروعیت جنگ برای بازپس‌گیری)؛ باید گفت فارغ از اهمیت توجه به تغییر ماهیت یا وضعیت منطقه اشغالی پس از اشغال (حق تعیین سرنوشت)؛ نظر به سپری شدن مدت طولانی از اشغال نظامی و برقراری آتش بس؛ اتکا به ماده ۵۱ منشور و اقدام نظامی تحت دفاع مشروع هیچ توجیه حقوقی نداشته و در نتیجه مشروعیت حقوقی نیز ندارد. و از طرفی دیگر با توجه به اصل بنیادین نظام حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات بین‌المللی و ممنوعیت یکجانبه‌گرایی و هدف اصلی حفظ جمعی صلح و امنیت بین‌المللی مندرج در ماده یک منشور ملل متحد و واگذاری مسؤولیت تأمین اقدام سریع و مؤثر از طرف ملل متحد برای حفظ و برقراری صلح و امنیت بین‌المللی به شورای امنیت و تعهد تمامی ملل متحد به تبعیت از تصمیم شورای امنیت طبق ماده ۲۵ منشور؛ هیچ دولتی حق راه‌اندازی جنگ بصورت فردی و بدون تصمیم شورای امنیت برای بازپس‌گیری مناطق اشغالی خود را نداشته و در صورت ارتکاب چنین عملی، فارغ از حقانیت عرفی و مالکیت اراضی، موجب مسؤولیت بین‌المللی

خواهد بود. که در قضیه جنگ دوم قره باغ؛ دیوان بین‌المللی دادگستری فارغ از پرداختن به مشروعیت یا عدم مشروعیت جنگ آذربایجان علیه ارمنستان با صدور ۱۴ قرار موقت از سال ۲۰۲۱ تاکنون؛ طرفین را به رعایت تعهدات بین‌المللی و تکالیف حقوقی ملزم کرده است. و مجامع بین‌المللی نیز با محکومیت اصل جنگ برای باز پس‌گیری، طرفین را به حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات و خویشتن‌داری دعوت کرده و در نهایت پس از ۴۴ روز درگیری با میانجی‌گری دولت روسیه توافقنامه آتش‌بس با محوریت اصل حق تعیین سرنوشت منعقد گردید.

- در خصوص تکالیف دولت اشغالگر و دولت بازپس‌گیرنده از طریق جنگ؛ تکلیف دولت اشغالگر به طور کلی طبق کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو مشخص بوده و نقض تعهدات مندرج در کنوانسیون‌های ژنو موجب مسؤولیت بین‌المللی آن دولت بوده و متعاقباً باید برابر تعهدات بین‌المللی و عندالزوم طبق قطعنامه‌های شورای امنیت به اشغال خود پایان دهد (همچون ۴ قطعنامه شورای امنیت در سال ۱۹۹۳ برای پایان اشغالگری دولت ارمنستان در قضیه قره باغ). چراکه اشغال نظامی قلمرو سرزمینی دولت دیگر طبق بند ۴ از ماده ۲ منشور ممنوع بوده و هیچ مشروعیتی حتی تحت مداخله بشردوستانه نیز ندارد. و در مداخله بشردوستانه نیز بعد از برقراری صلح باید اشغال نظامی پایان یافته طبق حق تعیین سرنوشت، ملت‌ها نسبت به وضعیت خود حق تصمیم‌گیری آزادانه توأم با استقلال داشته باشند. اما تکالیف دولت بازپس‌گیرنده از طریق جنگ نیز به همین منوال بوده و باید تعهدات مندرج در کنوانسیون‌های ژنو را به هنگام جنگ برای بازپس‌گیری رعایت کند. به عنوان مثال در جنگ دوم قره باغ در سال ۲۰۲۰ که دولت آذربایجان با بهانه مبارزه با تروریسم و تبعیض نژادی با اقدام نظامی ضربتی مناطق قره باغ را به تصرف نظامی خود درآورد؛ که دیوان نیز در ۷ دسامبر ۲۰۲۱ بدون توجه به استدلال‌های دولت آذربایجان در خصوص دلایل اقدام نظامی و اینکه چون دولت ارمنستان به ۴ قطعنامه شورای امنیت مبنی بر پایان اشغالگری توجهی نکرده دست به اقدام نظامی زده، در پاراگراف ۹۸^۱ دستورات موقت برای رعایت حقوق و تکالیف طرفین و خودداری از تشدید دامنه درگیری‌ها را صادر کرد. که

¹ - Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 392-393, (98). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

همین دستور و تصمیم دیوان بین‌المللی دادگستری در خصوص خودداری طرفین از تشدید درگیری، میتواند به معنی نامشروع بودن توسل به زور برای بازپس‌گیری اراضی اشغالی تفسیر گردیده و طبق ماده ۳۸ اساسنامه دیوان، به عنوان منبع حقوق بین‌الملل تلقی شود.

– نتیجه گیری

مناقشه دوم قره باغ با توسل به زور دولت آذربایجان در سال ۲۰۲۰ یکی از چالش‌های حقوق بین‌المللی عصر حاضر بود که پس از ۲۹ سال از اشغال قره باغ توسط دولت ارمنستان؛ دولت آذربایجان اقدام به بازپس‌گیری آن خارج از شیوه‌های مسالمت‌آمیز حل و فصل اختلافات بین‌المللی کرد. که علیرغم واکنش‌های بین‌المللی به ۴۴ روز نبرد سنگین و تصرف چندین منطقه از قره باغ منجر گردید. در این مقاله با هدف بررسی مشروعیت توسل به زور دولت آذربایجان با تمرکز بر رفتار دیوان بین‌المللی دادگستری که چند ماه پس از توافق آتش‌بس توسط دولت ارمنستان در دیوان طرح دعوی گردید و متعاقب آن نیز دعوای تقابل شکل گرفت. دیوان بین‌المللی دادگستری فارغ از مبنای صلاحیتی و خواسته طرفین؛ در پاراگراف ۹۸ قرار موقت ۷ دسامبر ۲۰۲۱ به خودداری طرفین از تشدید دامنه درگیری‌ها تأکید کرد. که همین مسئله نشانگر نامشروع بودن توسل به زور برای حل و فصل اختلافات بین‌المللی می‌باشد. کما اینکه بند ۴ از ماداه ۲ منشور نیز به این مهم توجه ویژه داشته و حتی قاعده آمره در حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود.

اما آنچه در این مناقشه و تصرف مناطقی از قره باغ توسط دولت آذربایجان مطرح می‌باشد؛ تکلیف تابعیتی و حق تعیین سرنوشت مردم قره باغ است که وقتی توسل به زور برای بازپس‌گیری مناطقی که ۲۹ سال تحت حاکمیت دولت ارمنستان بوده و تغییر ماهیت سرزمینی در آن منطقه رخ داده چه خواهد بود؟ آیا حقوق بین‌الملل نسبت به آن پاسخی دارد؟ که به نظر می‌رسد دیوان بین‌المللی دادگستری نیز نتواند بخاطر فقدان رابطه صلاحیتی در این خصوص رای توافقی صادر کند؛ در نتیجه ممکن است آتش درگیری مجدداً شعله‌ور شود.

– منابع و ماخذ

الف) منابع فارسی

۱. اسدی، افشین و ذولقدر، مالک و جعفری پابندی، سید جعفر (۱۴۰۱) ابعاد حقوقی بحران قره باغ، فصلنامه مطالعات سیاست بین‌الملل، دوره ۲، شماره ۳، (۱۰۶-۸۶).
۲. بصیری نیا، علی و صباغ زاده، امین. (۱۴۰۲) جنگ ۲۰۲۰ جمهوری آذربایجان و ارمنستان و مناقشه منجمد ناگورنو و قره باغ، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال ۲۱، شماره ۱۲۳ (۹۳-۱۱۲).
۳. پریزاد، رضا و شهیدی، سید شمس‌الدین. (۱۴۰۱) مناقشه دوم قره باغ و پیامدهای آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه دانش تفسیر سیاسی، سال چهارم، شماره ۱۳ (۱۹۸-۱۸۱).
۴. حجت زاده، علیرضا و کاظمی، احمد. (۱۳۹۳) ارزیابی وضعیت اشغال قره باغ کوهستانی از لحاظ حقوق بین‌الملل، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۵ (۳۳-۱).
۵. محموداوغلی، رضا و ابراهیمی، مرتضی و فتاحی اردکانی، حسین. (۱۴۰۱) جنگ دوم قره باغ (۲۰۲۰): علل، زمینه‌ها و پیامدها؛ مجله سیاست دفاعی، دوره ۳۱، شماره ۱۱۹ (۱۰۳-۶۹).

ب) منابع انگلیسی

1. Tom Ruys & Felipe Rodriguez Silvestre. (2021) Military Action to Recover Occupied
2. Land: Lawful Self-defense or Prohibited Use of Force? The 2020 Nagorno-Karabakh Conflict Revisited, Published by the Stockton Center for International Law, vol 97 (665-738).
3. Bagheri, S. (2015) Self-defense in Karabakh Conflict? , Russian Law, Journal, 3 (4). pp. 150-164.

پ) سایت‌ها و اسناد بین‌المللی

1. <https://www.ipis.ir/portal/newsview/622351>
2. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 369-370, (23). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
3. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 362, (1). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

4. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 361-394, (1-98). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
5. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 368, (18). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
6. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 364-368, (3,14,16). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
7. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 363, (2). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
8. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>
9. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 367, (15). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
10. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 368, (19). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
11. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 369, (21). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
12. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 369, (23). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
13. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 363-364, (2). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
14. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 364, (3,4,5). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
15. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 383-385, (62, 63, 64, 65, 66, 67). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
16. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 7 December

- 2021, I.C.J. Reports, p. 392-393, (98). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
17. Azerbaijan v. Armenia, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.181, Order of 7 December 2021, I.C.J. Reports, p. 404-431, (1-76). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/181/181-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>
18. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 21 January 2022, I.C.J. Reports, p. 3-4. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20220121-ord-01-00-en.pdf>
19. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 12 October 2022, I.C.J. Reports, p. 578-584 (1-23). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20221012-ord-01-00-en.pdf>
20. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 22 February 2023, I.C.J. Reports, p. 14-30 (1-67). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20230222-ord-01-00-en.pdf>
21. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 25 avril 2023, I.C.J. Reports, p. 342-343. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20230425-ord-01-00-en.pdf>
22. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 6 July 2023, I.C.J. Reports, p. 403-411 (1-33). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20230706-ord-01-00-en.pdf>
23. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 17 novembre 2023, I.C.J. Reports, p. 619-641 (1-74). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20231117-ord-01-00-en.pdf>
24. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, JUDGMENT of 12 November 2024, I.C.J. Reports, p. 1-32 (1-105). <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20241112-jud-01-00-en.pdf>
25. Armenia v. Azerbaijan, Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, vol.180, Order of 12 November 2024, I.C.J. Reports, p. 1-2. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/180/180-20241112-ord-01-00-en.pdf>